

AHLAKİ BİLİNÇ OLUŐTURMA AÇISINDAN TEOLOJİK ÖNERMELER

Rabiye ÇETİN *

Öz

İnsanın ve insan davranışlarının olduğu her yerde ve durumda ahlak zorunlu olarak vardır. Ahlak ve ahlaki eylemin neliği felsefe ve dinin ortak konusunu oluşturur. Felsefe ve din, ahlak konusunda insana uyması ve kaçınması gereken ahlaki değerler sunan bu iki alandır. Bu alanlar arasındaki temel fark, sundukları ahlaki değerler bakımından değil, söz konusu değerleri elde etme yöntemlerinden kaynaklanır. Felsefi düşünce de ahlakın kaynağı akıl, sezgi, duyu, haz, korku gibi terimler iken, din ile temellendirilen ahlak teorilerinde temel hareket noktası Tanrı'nın varlığı ve O'nun gönderdiği mesajdır. Özellikle ilahi dinlerin merkezinde insanın ahlaki olarak eğitilmesi bulunmaktadır. Her iki alan da insanda davranış değişikliği gerçekleştirmeyi hedeflediği için değer yüklü ifadeler kullanır. Bu ifadeler önerme şeklinde sunulmaktadır. Felsefe, ahlaka ilişkin metafiziksel önermeler koyarken din, teolojik önermelerle insanda ahlaki bilinç oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çalışmada ahlaka ilişkin teolojik önermeler, bu önermelerin işlevi ve metafiziksel önermelerden farkı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Din, Felsefe, Teolojik Önerme, Metafiziksel Önerme

Abstract

Theological Propositions in Terms of Moral Awareness

The moment we refer to human kind we necessarily refer to morality, too. Morality is the common topic of both ethics and religion. These two are the main sources that propose humans do's and don'ts. The main distinction between these two is not their successive values but the method of obtaining them. In philosophical or ethical thought the sources of morality are reason, intellect, intuition, affection and fear, whereas in religion existence of God exercises all of them promptly and at the same time via his revealed message. It goes without saying that the main goal of this revealed message is to train and educate people with exact moral values both religion and philosophy are value-oriented as they want to transform the current situation of both people and soci-

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Ana Bilim Dalı,
rgecdogan@gmail.com

ety and the statement are presented under the form of some propositions. So we come to metaphysical propositions of philosophy and theological propositions of religion in this regard. In this study we intend to study the ethical nature of theological propositions and their distinction from philosophical ones.

Keywords: Morality, Religion, Philosophy, Theological Propositions, Metaphysical Propositions

Giriş

Arapça “hulk- huluk” kelimelerinin çoğulu olan ahlak, *seciye*, *tabiat*, *huy*, *din*, *davranış* ve *karakter* anlamlarına gelmektedir (İbn Manzur 1119: II/1246). Terim olarak ahlak, insanın kendi dışındaki tüm varlıklarla belirli normlara göre gerçekleşen ilişkiler bütünü, insanın söz konusu ilişkileriyle bu varlıklara yönelen eylemlerini düzenleyip anlamlandıran norm, ilke, kural ve değerler bütünüdür (Cevizci 2002: 3). Bu yönüyle de ahlakın içine girmeyen herhangi bir insan davranışından bahsetmek mümkün değildir.

Yaşamak için eylemde bulunmak zorunda olan insanın, eylemde bulunabilmesinin temel şartı yapacağı eyleme ilişkin bilgi sahibi olmak, karar vermek ve değerlendirme yapmaktır (Kuçuradi, 2002: 25). Söz konusu süreç herhangi bir eylemin gerçekleştirilmesinden önceki aşamayı içermektedir. “Bir bütün halindeki bu süreci kendi içinde bölümlendiğimizde şöyle bir sıralama karşımıza çıkmaktadır: 1.Duyu organlarıyla algılamının gerçekleştiği tecrübî düzey, 2.Algıladıklarımızı anlamaya ve açıklamaya çalıştığımız zihinsel düzey, 3.Önerme haline getirdiğimiz açıklamalarımızın doğruluk ya da yanlışlığını test ettiğimiz aklî düzey ve 4. Rasyonel olduğuna karar verdiğimiz bilginin bize bir sorumluluk yüklediği bilinç ve farkındalıkla fiilde bulunma düzeyi” (Düzgün 2011: 102). Bu son aşamada insanı belirli bir eylemde bulunmaya iten etkenin ne olduğu sorusunun cevabı önemlidir. Bu soruya verilen birbirinden farklı birçok cevap bulunmaktadır. Bunlardan bazıları korku, ümit, haz, sevgi, sosyal çevre, dindışı ve din temelli olan cevaplardır. Bu kavramlardan hangisi temel alınırsa alınsın, insan eylemlerini anlamlı hale getiren, değerler sistemidir. Ahlak da bu değerlerin başında gelmektedir.

İnsan eylemlerini ahlaki açıdan sınıflandıran değerler, söz konusu eylemleri ve bu eylemlerin sahiplerini iyi-kötü, suçlu-suçsuz, güzel-çirkin, haklı-haksız, adaletli-adaletsiz, ahlaklı-ahlaksız vb. biçimlerde sınıflandırmamızı sağlar. Eylemlerimize ilişkin sınıflandırmalarımız o eylemin değerinin ifadesidir. Herhangi bir eylemin, yapıldığı koşullar içinde başka eylem olanakları

bakımından durumu, o eylemin değeridir. Başka bir deyişle, bir eylemin değeri, o eylemin insan için ifade ettiği anlamdır (Kuçuradi 1999: 17). İnsan eylemlerine ilişkin değerlerin oluşturduğu değerler sistemi olmasaydı eylemler arasında farklılıktan bahsedilemeyeceği için bütün eylemler ahlaki açıdan eşit olurdu ki, bu ahlakın yokluğu anlamına gelirdi. Dolayısıyla insanın ve insan davranışlarının olduğu her yerde ve durumda ahlak zorunlu olarak vardır.

Bu açıklamalardan hareketle çalışmamızda din temelli açıklamayı temel alıp, ahlaka ilişkin Kur'an'dan çıkarılan teolojik önermelerin korkuyu, ümidi, sevgiyi, sosyal çevreyi, adaleti merkeze alan değerler sistemini ele alacağız. Ayrıca ahlaki davranışa ilişkin belirlemede bulunmaları açısından teolojik önermeleri ele alırken söz konusu önermelerin metafiziksel önermelerden farkına değineceğiz.

Felsefe ve Dinin Ortak Konusu Olarak Ahlak

Ahlak ve ahlaki eylemin neliği felsefe ve dinin ortak konusudur. Felsefe, en yüksek iyiyi, en doğru bilgiyi ve en temel varlığı sürekli araştırıp soruşturmanın bir ifadesi olarak tanımlandığında, ahlak, zorunlu olarak felsefenin konusu içine girer. Özellikle Eski Yunan Felsefesi *fizik*, *etik* ve *mantık* olmak üzere üç bilimden oluşuyordu ve *ahlak*, özgürlüğün yasalarını belirleyen değerler sistemi olarak tanımlanıyordu (Kant 1999: 2). Felsefede ahlak din dışı görüşlerle temellendirildiği gibi din düşüncesi ile de temellendirilmektedir. Din dışı ahlak temellendirmesinde, ahlak akılla, sezgiyle, duygu ile temellendirilmektedir. Din ile temellendirilen ahlak teorilerinde temel hareket noktası Tanrı'nın varlığı ve O'nun gönderdiği mesajdır. Söz konusu teoriler de kendi içinde ahlak ilkelerinin belirlenmesinde vahye verdikleri işleve göre değişmektedirler (Kılıç 1996).

Felsefe ahlaka *kural koyucu* ve *analitik* olmak üzere iki şekilde yaklaşmaktadır. Ahlakı kural koyucu tarzda ele alan, ahlak olgusu üzerinde düşünen ve felsefe yapan Eflatun, Aristo ve Kant gibi filozoflar, bir takım ahlak ilkeleri koymuşlar ve bu ilkelerin doğruluğunu akılla delillendirmeye çalışmışlardır. Böylece ahlak temelli bir yaşam felsefesi sunan bir ahlak teorisi geliştirmişlerdir. Ahlakı analitik tarzda ele alan Hare, Ayer, Nowell-Smith gibi filozoflara göre ise filozofun görevi, herhangi bir değer hükmünde bulunmak değil sadece ahlaki kavramları analiz etmektir. Onlara göre ahlak filozofunun görevi, ahlaki kavramların mantıksal, bilişsel ve semantik incelemeye yönelik sorularla açıklamaya çalışmaktır (Kılıç 1996: 5).

Ahlaki konu edinen diğer bir alan da dindir. Din; insanın hem Allah, hem insan hem de âlemlerle yani varlıkla ilişkisini düzenlemek üzere, Allah tarafından konulmuş değerler bütünüdür. Bu yönüyle dinin işlevi “dünyayı açıklamak değil, somut yaşantılardan esinlenerek dünyaya anlam kazandırmak, insanın çevre ile baş edebilmesini, kendi var oluşunu omuzlayabilmesini, başkaları ile birlikte yaşayabilmesini sağlamaktır” (Ana Britanica 1987: 7/281). İlahi ya da insan kaynaklı olsun her dinin ahlaki boyutu olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle ilahi dinlerin merkezinde insanın ahlaki olarak eğitilmesi bulunmaktadır. Bu yönüyle din, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu hedefler ve bunun gerçekleştirilmesini ahlaki eylemlere bağlar. Allah, insanı muhatap kabul ederek, göndermiş olduğu dinle insanlara doğru yolu göstermeyi, ahlaka, ahlaki olana ilişkin bilinç yaratarak bireylerin ve bu bireylerin oluşturduğu toplumların ahlaki düzeyini yükseltmeyi amaçlamaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkinin temelini ahlak oluşturduğu gibi insanın Tanrı’yla olan ilişkisinin yani imanın temelini de ahlak oluşturmaktadır. Çünkü iman; herhangi bir sözü ve önermeyi gönülden, benimseyerek tasdik etmek ya da onaylamaktır (Atay 1995: 68). Bu yönüyle iman, bireyi gönülden bağlılıkla ahlaki davranışa yönelten ve onu kötülüklerden alıkoyan dinamik bir kuvvettir.

Ahlaki eyleyen olarak insanı ve onu eylemde bulunmaya iten etkeni anlamak meselenin analizi için önemlidir. İnsanın eylemde bulunması sadece kendilik algısına göre değil, hem dünya, hem Allah hem de varlık algısına bağlı olarak değişir ve gerçekleşir. Yani, insan eylemlerinin arka planını, söz konusu algılara ilişkin metafiziksel ve teolojik kabulleri oluşturmaktadır (Cevizci 2002: 24). Bu kabullerin insanın eylemlerinde nasıl ve ne tür etkide bulunduğu sorusu bu noktada önem kazanmaktadır.

Din dışı ahlak temellendirmesinde ahlakın kaynağı olarak akıl, sezgi, duyu, haz, korku gibi terimler temel alınmaktadır. Kişi söz konusu terimlerden hareketle bir ahlaki davranış düşüncesi ortaya koyarak insanın mutluluğunu sağlamayı amaçlar. Kimileri hazzın ahlaki davranışı belirleyen temel ölçüt olduğunu iddia ederlerken; kimileri akıldan hareketle akıllı varlıklarca bir kanun olarak kabul edilecek şekilde davranmayı ahlaki davranış olarak tanımlamaktadır. Kimileri ise ahlaktan hareketle Tanrı’nın varlığı düşüncesine ulaşmakta ve ahlaki davranışı Tanrı düşüncesi ile temellendirmektedirler.

Dindar insan, karşılaştığı herhangi bir olayı veya gerçekleştirdiği her bir eylemi bir de Allah’ın varlığı açısından yorumlar ve o, böylelikle eylemlerinin

merkezinde bulunan değerlere yenilerini ekler. O, aklen bildiği ve kabul ettiği *kötüye günahı, iyiye sevabı* ekleyerek eylemlerini farklı bir boyuta taşır. Örneğin, dindar bir insan için yalan söylemek sadece kötü bir eylem değil, aynı zamanda günahdır; çünkü o, yalan söylemekle Allah'ın huzurunda bir suç işlediğine inanır. O, yaşamı ahlaki temel üzerinden kurma ve yaşama yatkınlığı içindedir (Aydın 1999: 317-318).

Felsefe ve din, ahlak konusunda insana uyması ve kaçınması gereken ahlaki değerleri sunan alanlardır. Bu alanlar arasındaki temel fark, sundukları ahlaki değerler bakımından değil, söz konusu değerleri elde etme yöntemlerinden kaynaklanır. Söz konusu yöntem farkı sadece ahlaka ilişkin olmayıp ele aldıkları bütün konular için geçerlidir. Her ikisi de konu edindikleri alanlarda bildirimlerde bulunurlar ki, bunu farklı yöntemler kullanarak yaparlar. Bu durumda felsefenin ve dinin kullandıkları yönteme ve bu yöntemler arasındaki farklılığa değinmek yerinde olacaktır.

Felsefe tarihinde ahlak, farklı kavramlardan hareketle temellendirilmiştir. Bu çabalardan bazıları şu şekilde örneklendirilebilir: Bazı filozoflar ahlaki zevk ve mutlulukla temellendirirken diğer bir kısmı ise faydacılıkla ve diğer bir kısmı ise akıl merkezli ödev düşüncesi ile temellendirmişlerdir (Bertrand 1999: 74). Ahlakı metafizikle temellendiren filozoflar felsefe tarihinde kendilerine köklü bir yer edinmişlerdir. Kant, ahlaki metafiziksel olarak temellendirme girişiminde bulunan filozofların öncüsüdür. O, ahlaktan hareketle Tanrı'nın varlığına ulaşma düşüncesine yönelik sorular sorarak ahlaktan metafiziğe gitmeyi amaçlamıştır.

Kant, Tanrı'nın varlığına ulaşmanın ahlakla mümkün olduğunu iddia etmektedir (Aydın 1981: 2). O, ahlaka ilişkin metafiziksel temellendirmesini özgürlük, Tanrı, ölümsüzlük gibi kavramlar üzerinden temellendirmiştir. Kant, özgürlüğün nelliğini sorgulayarak bu soruya özgürlüğün *kanunsuzluk* değil bir *kanuna uyma* olduğunu belirtir. Salt pratik aklın kendi kendini yasalarla sınırlamasıdır. Bu yasalar, insanı zorlamayan ancak ondan bir şeyler yapmasını isteyen zaman üstü *yapmalısın* buyruğudur. Ona göre, ahlaki davranış salt pratik aklın kategorik buyruklarını dikkate alarak yapıp ettikleridir (Kant 2009: 58-63). Ahlak buyruklarının temeli, insanın insanlığıdır. Kategorik buyruk insanı, *en yüksek iyi*'yi istemeğe zorlar. *En yüksek iyi* ise ancak Tanrı'nın var oluşu koşuluyla mümkün olduğundan, Tanrı'nın varlığını kabul etmek, ahlaki olarak zorunludur. Böylelikle Kant, Tanrı kavramından hareket-

le ahlaka ulaşmak yerine, ahlaktan hareketle Tanrı'nın varlığına ulaşarak, bir ahlak teolojisi ortaya koyar (Aydın, 1981: 2).

Ahlakın dinle temellendirilmesinde Allah ve O'nun ahlaki davranışın öznesi olan insanla iletişimini sağlayan vahiy temel belirleyendir. Vahiy sadece doğru-yanlış hakkında bilgi vermekle yetinmez, aynı zamanda muhatabı için eyleme geçirici ve değer koyucu nitelik taşır. Bu yönüyle de Kur'an, kendini hidayet rehberi olarak tanımlamaktadır.¹ Kur'an'da Allah, insanı bütün yönleriyle eğitmeyi ve olgunlaştırmayı amaçlar. Aynı zamanda Kur'an, insanı ahlaki davranışlarla ilgili olarak bilgilendirip ahlaki değerler koyarken, onun ideal bir davranış bütünlüğüne ulaşmasını hedefler (Saruhan 2005: 24). Dolayısıyla Kur'an'ın gönderilme amacınının ahlak olduğu², yani insanın ahlaki olarak eğitilmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an, muhatabı olan insanı, ahlaki anlamda eğitmek ve geliştirmek için nasıl bir yol önerdiği ve önerilen bu yolun insanın tabiatı ile ilişkisinin ne olduğu sorularına cevap aranmalıdır. Vahiy yoluyla Allah, insandan bilgisine sahip olduğu ahlaki davranışları yerine getirmesini istemekte ve ortaya koyduğu ilkelerle insanın aklını değil, irade zayıflığını yenmesine yardımcı olarak kendisine yön veren içgüdülerini eğitmeyi, dengelemeyi hedeflemektedir (Aydın 1999: 312). Kelamcıların hidayeti, *hidâyet-i âmme* ve *hidâyet-i hâsse* olmak üzere ikiye ayırmasındaki temel etken de budur. *Hidâyet-i âmme*, tek tek bütün insanlara verilmiş olan *akıldır*. Kelamcılar, Kur'an'da işaret edildiği gibi sağduyuya ve insanın fitratına uygun olarak işletilen bir aklın, iyi ve kötüyü ayırt etme noktasında doğru sonuçlara ulaşacağını kabul ederler. Ancak bu aklın ulaştığı sonuçları eyleme dönüştürmek için gerekli olan irade her insanda farklılık göstermektedir. *Hidayet-i hâsse* olarak tanımlanan *vahyin* en temel işlevi, insanı eyleme yöneltecek iradeyi oluşturmaktır (Düzgün 2011: 173-176). Zira insan akli doğruyu bilir ve görür, ama bildiği ve gördüğünün aksi davranışta bulunabilir. Her insan öldürmenin, hırsızlık yapmanın, vs. iyi olmadığını bilir, ama bu kötü eylemler de sürekli olarak işlenir. Bu durumda bazı davranışların kötü olduğunun bilinmesinin bu davranışları engelleyemediği görülmektedir. Vahiy bu noktada devreye girerek, insanın davranışlara ilişkin bilgilerine ek bir etki sağlayarak, yani onun iradesini hedef alarak, kalbine, gönlüne, insani duygularına hitap eder. Ayrıca ahlaki doğruyu davranışa

1 17/9; 12/104, 111; 38/29; 20/3; 69/48; 3/138; 14/ 52; 24/34;74/54-55

2 «*بِعِثْتُ لَكُمْ حَسَنَ الْأَخْلَاقِ*» *Ben güzel ahlaki tamamlamak üzere gönderildim*” Ahmed b. Hanbel, Müsned, Mısır 1313, II/381.

dönüştürmede insanın gösterdiği kayıtsızlığı ortadan kaldırarak iyilikleri yaptırmayı, kötülüklerden sakındırmayı hedefler (Güler 2003:108).

Ahlaki davranışın faili olarak insan, yaşamı boyunca idrak edip düşünmekte aynı zamanda da varlıklara ve olaylara değer yüklemektedir. İnsan, bazı davranışları iyi bazı davranışları kötü, bazı varlıkları ya da olayları faydalı veya zararlı görmektedir. Bu, insanın düşünce atkının bir gereğidir. O, İdrak ve tecrübesi sonucu elde ettiği hükümleri, yargılara, olaylara ve varlıklara yükler ve bu hükümleri sözle ifade eder. Bu şekilde *değer* ifade eden yani değer yüklü olan yapılara önerme adı verilir.³ Felsefe ve din insanı ahlaki davranışa yöneltmek için nasıl bir dil kullanır ve bu dilin temel özelliği nedir? soruları önem taşır. Her iki alan da insanda davranış değişikliği gerçekleştirmeyi hedeflediği için değer yüklü ifadeler kullanır. Bu ifadeler önerme şeklinde sunulmakta ve hayat bulmaktadır. Ahlaka ilişkin önermeler de bir hüküm/yargı bildirmektedir. *Doğru sözlü olmak güzeldir*, cümlesi bir önerme olup ahlaki bir yargı bildirmektedir. *Yalan söylemek günahdır*, cümlesi de yargı bildirmesi açısından bir önermedir, ancak bu önerme dini değer ifadesi olan günah kavramıyla yargı bildirerek dini bir değer ifade eder.

Önermeler dua, emir, soru, temenni bildiren ifadelerden hüküm bildirmeleri açısından ayrılırlar. Örneğin *Allah'ım beni bağışla!*, *Benimle gelir misin?* *Kapıyı kapat*, *Keşke bir işim olsaydı* gibi ifadeler “*Bütün canlılar ölümlüdür*” ifadesiyle aynı değildir. Son ifade hüküm bildirdiği için önerme iken diğer ifadeler önerme değildir. Ayrıca önermeler bildirdikleri veya taşıdıkları hükümlere göre sınıflandırılırlar. Bu sınıflamaya göre önermeler bilimsel, metafiziksel ve teolojik önermeler şeklinde sıralanabilir. Bilimsel önermeler⁴ doğrudan konumuz olmadığı için metafiziksel ve teolojik önermeler konusuna yer vereceğiz. Metafiziksel ve teolojik önermeler hakkında bilgi verirken bu önermeleri, ahlakilik belirtmeleri bakımından değerlendireceğiz.

3 Önermeler iki veya daha fazla terimle yapılmış hüküm bildiren ifadelerdir. Önerme hüküm olduğuna göre bu hükmü ifade eden bir özne, bir yüklem ve bir de özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi sağlayan bir bağdan oluşur. Örnek vermek gerekirse “bütün bitkiler canlıdır” önermesinde “bitkiler” terimi özne, bitkiye yüklenen “canlılık” terimi yüklem, bağlantıyı sağlayan “dır” da bağdır. Bkz. Doğan Özlem, Mantık, İst. 1991, s.110.

4 Bilimsel önermeler; bilimsel değer yüklü olan önermelere denir. Bunlar teorik, hipotetik ve empirik cümleler ve açıklamalardır. Bilimsel önermelerin konusu olay ve olgulardır. Olaylar ve olgular incelenerek bunlar arasında bir karşılaştırmaya gidilir, deneylerle tekrarlanarak tecrübe edilir ve en önemli özelliği de deneyler sonucu doğrulanabilir olmalarıdır. Su 100 C derecede kaynar, ifadesi bilimsel önermelere örnek olarak verilebilir.

Ahlakilik Belirtmeleri-İstemleri Açısından Önermeler

Metafiziksel Önermeler -Bildirim-Bilgisel-İhbari-

Metafizik, var olması bakımından varlığı konu edinen, fizik ötesine ilişkin konuları araştıran felsefi disiplindir (Heidegger 2009: 26-45). Duyuların ve tecrübenin sınırları dışında kalan konuları ele almaktadır. Metafiziğin kendine konu ettiği ve sorguladığı alan onun, ne tür varlıkları araştırdığıyla değil, ne tür bir yöntemle bağlı olarak bilgi ürettiğiyle ilgilidir.(Düzgün 2001: 12). Bu yöntem farklılığına bağlı olarak Cürcani, Kelam/teoloji ile Metafizik arasında köklü bir ayırım yapılmasının gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, bu ayırımın temelinde bilgiye ulaşmada temel alınan kaynak farklılığı bulunmaktadır.

Metafiziğin konusu var olması bakımından varlık olduğuna göre Kelam ilmi ile aynı konuları ele aldıkları söylenebilir. Aralarındaki fark, konuları ele alırken dayandıkları kaynak noktasındadır. Kelam, akıl ve vahyi; metafizik ise felsefi aklın ilkelerini temel alır.(Cürcani 1266: 13-15: İbn Haldun 1954: III/1146). Felsefi aklın ilkelerinden hareket etmesi dolayısıyla metafiziksel konularda akla dayalı kesin bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Bu imkânsızlığın sebebi, metafiziksel kanıtların geometrik kanıtlar gibi kesin olmasına bağlıdır. (Gazali 2000: 40-45,138, 171). Söz konusu alana ilişkin üretilen fikirler kişisel bir kurgudan öteye gidememektedir.

Razi ile başlayan Felsefe ile Kelam'ın iç içe geçtiği *memzuc* dönemde, her iki alanın konuları tek bir ilmin konularıymış gibi birbirine karışarak özdeşleşmiştir. Söz konusu iki ilmin ilkeleri, yöntemleri ve konuları birleştirilmiştir.(İbn Haldun 1954: II / 654-656). Aslında bu durum, kaynak olarak akıl ve vahyi kullanan Kelam ve sadece akli kullanan Felsefe açısından sorun oluşturmuştur. Dolayısıyla her iki ilmin ortak noktası akli kullanmaları, farklılıkları ise aklın dışında kaynak kabul edip etmemeleridir. Kelam'da metafiziksel alana ilişkin belirlenim akıl ve vahiy yoluyla gerçekleşirken; felsefede söz konusu alana ilişkin belirlenimin kaynağı sadece insan aklıdır.

Felsefe tarihine bakıldığında metafizik konusunda filozoflar arasında bir uzlaşıdan söz etmek mümkün değildir. Söz konusu süreçte metafiziğin neliğine ilişkin farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden bir kısmı metafiziği olumlarken bir kısmı da tamamen reddetme eğilimindedir.⁵ Metafiziğin

5 Metafiziğin neliğine ilişkin üç ana düşünce akımından bahsedilebilir. Bu görüşlere ve bu görüşlerin temsilcilerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Düzgün, "Bir Problem Alanı Olarak Metafizik ve Metafiziksel Olamayan Bir Teolojinin İmkânı", s. 10-15

neliğine ilişkin olumlu ve olumsuz tavra bağlı olarak metafiziksel ifadelerin yapısı üzerinde durmak gerekmektedir. Metafiziğe ilişkin önermeler tecrübe dünyasına ait ifadeler olduğu gibi enformatiftirler yani bilgi vericidirler. Bilgi veren bir dil kullandıkları için değer yüklü değillerdir. Yani doğrulanabilirlikten yoksun olduklarından sadece gayb âlemine ait varsayımları ifade ederler, değer ve hüküm bildirmezler. Ayrıca metafiziksel önermelerin kaynağı insan zihnidir. İnsanın kaynaklık etmesi metafiziğe görecelik getirmektedir. Herkesin kendi tecrübelerine bağlı olarak ulaştığı sonucun aynı olmasını beklemek mümkün değildir. Böyle bir beklenti insanın doğasına aykırıdır. İnsanların farklı yapılara, birikimlere ve düşünme gücüne sahip olmaları bu göreceliğin sebebidir. Herkes kendi düşüncelerini enformatif bir şekilde ifade eder. Metafizik insanın felsefi etkinliği sonucunda ürettiği insan merkezli felsefi bir üründür (Düzgün 2001: 26).

Ahlaka ilişkin olarak üretilen metafiziksel önermeler de, diğer metafiziksel önermelerin taşıdığı özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Ahlaka ilişkin metafiziksel önermeler tecrübe dünyasına ait ifadelerdir ve aynı zamanda bilgi vericidirler. Söz konusu önermelerin kaynağı insan zihnidir, bu yönüyle ahlaka daha doğru bir ifade ile ahlakın kaynağına ilişkin görüşler görecelik taşır. Dolayısıyla bazı filozoflar ahlaki akılla, bazıları sezgiyle bazıları duyu veya hazla temellendirmişlerdir. İnsanların farklı düşünce gücü, birikim ve dünya görüşüne sahip oldukları düşünüldüğünde bu doğal bir durumdur. Metafiziksel önermelerin bireyi harekete geçirme, eyleme yöneltme gibi bir gayesi olmadığından insanı ahlaki eyleme yöneltmede, ahlaki davranışı gerçekleştirme noktasında harekete geçirici bir gücü yoktur. Bu durumu ahlak felsefesine ilişkin olarak üretilen düşüncelerle örneklendirmek mümkündür. Ahlakın duyu ile temellendirilmesinde ahlak ilkeleri bireysel duyguların ifadesinden öteye taşınmadığı için doğrulanıp yanlışlanamamaktadır. Nesnel bir ahlak teorisi kabul edilmediği için insanın zihni üretiminin sonucu olarak ortaya konulan ahlak ilkeleri zamana, mekân ve kişilere göre değişiklik gösterdiğinden için kural koyucu bir yönü bulunmamaktadır (Kılıç 1996: 157)

Ahlaki metafizikle temellendirmeye çalışan ve ahlak ilkelerinin evrensel olması gerektiğini ilk defa dile getiren Kant'ın ahlak teorisinde, ahlaki değerlerin kaynağı insan zihnidir. Ancak Kant, ahlaki pratik akılla temellendirerek evrensel ahlak ilkelerine ulaşılabileceği varsayımına dayanan görüşü nedeniyle eleştirilmektedir. Söz konusu eleştiri, insanın doğasından hareketle yapılmaktadır. İnsan, sadece akıl sahibi bir varlık değil aynı zamanda duy-

guları, hırsları, tutkuları da olan bir varlıktır. Böyle bir varlığın her zaman rasyonel düşünmesinin ve davranmasının beklenemeyeceği ifade edilerek, insanın yapması gereken, insanın iradesinin söz konusu eğilimlerine söz geçirebilmesidir (Kılıç 1996: 157-158). Söz konusu doğaya sahip olan insanın koyduğu değerlerin mutlak olmasını beklemek mümkün değildir.

Teolojik Önergeler

Teolojik önermeler, hayatımıza nasıl bir yön vermemiz ve yaşadığımız süreç boyunca karşılaştığımız olaylara karşı ne tür bir tavır takınmamız gerektiğiyle ilgili önerilerde bulunan, kaynağı vahiy olan değer yüklü ifadelerdir (Koç 1995:39-40, vd.). Teolojik önermeler hem *ihbarî* hem de *icâbî*dirler. Fakat metafiziksel önermeler sadece *ihbarî*dirler. Çünkü metafiziksel önermelerin bireyi harekete geçirme, eyleme yöneltme gibi bir gayesi yokken teolojik önermelerin amacı işlevsel yani eylem odaklıdır. Bu işlevselliği dolayısıyla teolojik önermelerde varoluşsal bir dil kullanılır. Din dili varoluşçudur, zira Allah'a iman etmek, O'nu sevmek, dikkate almak ve O'nun mesajına kulak vermek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla iman, yalnızca zihinsel bir kabul değil, aynı zamanda ahlaki boyutu olan varoluşsal bir kanaattir (Koç 1995: 8). İman, Allah'ı sevmeyi ve O'nun emir ve yasaklarını dikkate almayı gerektiren bir yaşam biçimi sunmaktadır. Bir inanan için dini ifadeler, yapısında bu tür özellikleri taşımaktadır.

Dinlerin Tanrı öğretileri pratik ve yarar amaçlıdır. Teolojik dilin amacı sadece Allah hakkında bilgi vermek olmadığından, dinler sadece bilgi verici değillerdir. Aksine din, ilettiği mesaja kulak verenlerden Allah'ı sevmelerini, ona güvenmelerini, ona ibadet etmelerini ister ve bu davranışların her birine karşı gelen uygulamalı bir alan vardır. İnsan hayatının çeşitli alanları hakkında belirlenimde bulunan teolojik önermeler yararçı bir amaç güderler. Bu önermelerin temel hedefi; insanın duygularını harekete geçirerek, onu eyleme yöneltmektir. Böylece teolojik önermeler insanın doğru olduğuna inandığı şeye davranışsal bir bağlılık göstermesini sağlar. Bireyi hedef alan teolojik önermeler bireyi değiştirip dönüştürerek önce bireysel sonra toplumsal bir bilinç yaratmayı amaçlar (Düzgün 2001: 22-23).

Kelamda yapılan bilgi tanımının, teoloji ile metafizik arasında olması gereken ayrımı çok net bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir. Bilgi, “ilimle nitelenen kişinin sağlam ve mükemmel bir eylemi gerçekleştirmesini sağlayan şey” (Bağdâdi 1828: 5) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu bilgi tanımı

teolojik bilginin eyleme dönük yönüne vurgu yapmakta ve sağlam bir eylemle bilginin kemale ereceğini vurgulamaktadır. Teolojinin metafizikle ilişkisi, teolojinin vahiy yoluyla metafiziğin ürettiği önermeleri onaylaması veya onaylamamasıdır. İnsanın fizik ötesi ile ilgili düşünceleri ve ifadeleri metafiziksel-dir. Bunlar ancak vahyin süzgecinden geçerek teolojik bir yapı kazanabilirler. Dolayısıyla teoloji ile metafizik arasındaki temel ayırt edici nokta vahiydir.

Kur'an insanın mevcut tabiatını kabul edip, bu tabiatla savaştırmaz, onu eğitmeyi hedefler. Bu amaçla Kur'an'da insana, kendisini ahlaki olgunluğa eriştirecek davranışları gerçekleştirmeleri öğütlenir. Bu davranışları yerine getirmenin yararları bütün yönleri ile insana bildirilir. Herhangi bir bireyin gerçekleştirdiği ahlaki bir davranışın hem kendisine hem de diğer insanlara yararı dokunur. Allah, inanan insanları mü'min sıfatı ile nitelendirerek, mü'minlerin, güven veren, kendisine güven duyulan kişiler olmalarını öğütle-mekte ve insanda bu alana ilişkin bilinç yaratmayı hedeflemektedir.

Kur'an'da ifade bulan teolojik önermelerde ahlaki kavramların tanımı yapılmaz, bunun yerine önerilen ahlaki değerlerin uygulamalı örnekleri verilir. Ahlaki kavramları ayırt etme yeteneği, yaratılıştan Allah tarafından insanın tabiatına yerleştirilmiştir. İnsanlık ortak tecrübesiyle, peygamber ve vahyin yönlendirmesiyle söz konusu kavramların içeriğine dair bilgiyi edinmiştir. Kur'an'ın çabası, insanların bilgisine sahip oldukları ahlaki erdemleri pratiğe geçirmeleri için ikna ve teşvik etmeye yöneliktir (Özsoy-Güler 1997:423). Her insanda doğuştan ahlak duygusu vardır. Ancak ahlaki kudret yani ahlaki fiili gerçekleştirecek irade kuvveti ve kudreti her insanda bulunmayabilir (Bertrand 1999: 18). İşte bu noktada devreye ahlaka ilişkin bilgi değil ahlaki değer duygusu girmektedir. Bu değer sisteminin temelini oluşturan önemli bir unsur da Allah'a imanındır. Allah'a iman gerçekleştikten sonra, inanın davranış boyutunu oluşturan Allah'a duyulan sevgi, saygı, şükür ve minnet-tarlıkla bağlanma süreci başlar ki bu süreç özü bakımından ahlaki bir süreçtir (Özsoy-Güler 1997:423).

a) Ahlaki Fiillerin Bildirildiği Teolojik Önermeler

İnsan hem iyiyi hem de kötüyü işleme yeteneğine sahiptir. Allah, Kur'an aracılığıyla insanın bu tabiatını yok saymaz, onu olduğu hal üzere kabul ederek eğitmeye çalışır. Kur'an'da insanın tabiatı hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgiler özellikle insanın ahlaki anlamda eğitilmesi ve geliştirilmesine yöneliktir (91/7-10).

Söz konusu teolojik önerme türü *ahlak* tanımı içine giren eylemleri bildirir. Bu eylemlerin Kur'an'da ifade edilmiş tarzları çeşitlilik gösterir. Kur'an'da insanın olumlu ve olumsuz eylemlerini niteleyen *hakk, maruf, adl, hayr, berr, hasene, ihsan, sıdk, takva, istikame, şer, münker, seyyie, fisk, zulm, cehalet, zan* vs. kavramlara vurgu yapılmaktadır. Bu yolla övülen ve yerilen davranış tarzları hakkında bilgi verilmektedir. Bunun yanı sıra Allah'ın mesajına kulak veren kişilerin taşınması gereken özelliklerden hareketle bir mü'minin yapması ve sakınması gereken davranışlar vurgulanmaktadır (23/8; 61/2-3; 16/91;17/34; 2/177). İnanan insanın eyleme geçmesini sağlamak amacıyla hem Allah katında hem de insanlar arasında iyilik ile kötülüğün bir olmadığı (40/58; 41/34; 32/18) belirtilerek hayırda yarışmaları (2/148) öğütlenmektedir. Kur'an'da insanı ahlaki davranışa yönlendirmek amacıyla kullanılan bir diğer üslup tarzı ise bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığı belirtilmesidir. Bu ifade ile akıl sahibi inanan kimselerin bu mesaja kulak verip öğüt alacağı vurgulanmaktadır (3/190; 14/52; 16/10-17; 39/9.).

Kur'an, inananların niteliklerini açıklanarak, mü'minde ahlaki eylemleri gerçekleştirme bilinci yaratmayı amaçlamaktadır. Allah'ı sevme ona saygı duyma, onun rızasını ve sevgisini kazanma bilinci olarak tanımlayabileceğimiz takva, insanı ahlaki eylemlere yöneltmede büyük önem taşır. Çünkü iman kendini ahlaki davranışlarla dışa vurduğu için iman ile eylem arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Kur'an'da birçok ayette *iman eden* ve *salih amel* işleyenler şeklinde bir niteleme bulunmaktadır (2/277;10/9;11/23). *Salih amel* doğru bir imanın dışa yansımalarıdır. Herhangi bir davranışın doğruluğuna inananlar, imanlarının gereğini yaparlar (3/102, 200; 4/1,131;5/2,4). *Gayba inanan, namaz kılan, Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri hayırlı işlerde harcayan, Kur'an'a ve Kur'an'dan önce indirilen kitaplara ve ahiret gününe inanan ve Allah'ın kendilerine gösterdiği yolda yürüyüp kurtuluşa eren kimseler takva sahibi kişiler* olarak tanımlanmaktadır (2/1-5, 177) .

Allah, inananlara söz ve davranışlarında doğruluktan ayrılmamayı, (11/112; 46/13; 61/2-3; 2/177) hayatın her alanında adaleti temel ilke olarak kabul etmeyi (16/90;25/72-73) ve dosdoğru adaletli şahitler olarak öfkelerinin haksızlığa yol açmamalarını (4/135; 5/8) önermektedir. Aynı zamanda ölçü ve tartıda adaletli olmayı 83/1-6 öğütlediği gibi savaşta düşmana karşı adil davranmayı (2/190), israftan kaçınmayı, kendilerine verilen nimetleri ihtiyacı olanlarla paylaşmayı (17/26-27, 29; 6/141; 25/67; 42/38; 64/16) ve bunu onları incitecek bir tarzda yapmamayı (2/264), anne babaya ihstanda bulunmayı,

(17/23-24; 31/14-15) akrabaya yardım etmeyi, zorluklara göğüs gerip sabretmeyi, öfkelerini kontrol etmeyi ve bağışlayıcı bir tutum sergilemeyi (3/134; 4/149; 42/43) insanlara iyilikte bulunmayı (4/36), önermektedir.

Yapılması önerilen bu güzel davranışların yanı sıra insanların kaçınması gereken ve bir inanana/mü'mine yakışmayan davranışlar hakkında bilgi verilmektedir. Bunlardan bazıları; gizli veya açıkça yüz kızartıcı çirkin işler yapmak ve her türlü kötülüğü ve haksızlığı yaparak başkasının malına-canına tecavüz etmek (7/33), gösteriş olsun diye insanları inciterek malları dağıtmak (2/264) başkalarıyla alay etmek, birbirini ayıplayıp aşağılamak, insanlara hakkında kötü zanda bulunmak, insanların gizli hallerini araştırmak, dedikodu yapmak (49/11-12; 104/1), iftira etmek, yalan söylemek, suçsuz bir insanı öldürmek, vs.

b) Mükafat ve Ceza Bildiren Teolojik Önermeler

Ödüllendirme ve cezalandırma ifadeleri içeren ahlaki önerme türü, Allah hakkında bilgi vererek insanların bir gün yaptığı bütün davranışlarından Allah'ın huzurunda hesaba çekileceğini hatırlatmaktadır. Bu hatırlatma ile Allah, insanlarda eylemlerinin sorumluluğunu taşıma bilinci oluşturmayı amaçlar. Söz konusu önermelerin ilk kullanım tarzı ödül ve ceza kipinde gelen önermelerdir. Bu önermeler, ahlaki eylemleri açıklayıp, kişinin açıklanan bu eylemleri yapması halinde ödüllendirileceğini, yapmaması durumunda ise cezalandırılacağını bildirir. Yararlı iş yapanlar da kötü eylemlerde bulunanlar da bu eylemlerinin sonucuna katlanacaklardır. Yaptıkları iyi işler lehlerine kötü işler ise aleyhlerinedir. Sonunda yaptıkları işlerden sorguya çekilip eylemlerinin karşılıklarını göreceklerdir (41/46; 45/15; 2/112; 30/44; 48/4-5). Ceza ve ödül yoluyla bildirilen ahlaki önermelerde şart kipi kullanılarak iyi ve kötü amellerin sonuçları hakkında bilgilendirilerek insanlardan iyiliğe yönelmeleri istenir. (33/31; 30/44; 41/46; 92/8-11; 41/43; 8/29; 6/54; 16/119). Örneğin,

“Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.” (41/46)

“Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız. Düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez.” (92/8-11)

Ödül ve cezaya bağlı olarak yapılan ahlaki eylemler Felsefe’de tedbir ahlaki olarak isimlendirilmektedir. Tedbir ahlakında temel öge ödül ve cezadır. Söz konusu ahlak düşüncesi, Tanrı’nın buyruklarına uyarsam *Allah beni ödüllendirir* veya *uymazsam beni cezalandırır* şeklinde ifade edilebilir. Özellikle ateistler dinin *tedbir ahlakı*’nı önerdiğini ifade ederek bir insanın ödül ve ceza düşüncesinden hareketle eylemde bulunmasını, ahlakilik açısından eleştirmektedirler. (Russell 1972: 70-78). Ancak burada dikkatten kaçırılması gereken bir nokta insan eylemlerinin tek bir temel motif etrafında gerçekleşmediği gerçeğidir. Bir eylemin sebebi ahlaki motifler olabileceği gibi aynı zamanda ihtiyat motifleri de olabilir. Bir eylemin bir değil birden çok motifinden bahsedilebilir. Yaşamımız boyunca öyle eylemler yaparız ki bizi o eylemi yapmaya iten hem görev duygusu hem de kişisel bir yararın elde edilmesi olabilir. İhtiyacı olan kişilere yardım etmemizi emreden ve bu emre uyduğumuzda ödüllendirileceğimizi bildiren ilahi vahiy, kişinin eylemlerinde bencilliği temel hareket noktası olarak kabul etmeyen hem kendisinin hem de diğer insanların yararlarına olan bir yolla kişiye kazanç sağlar tedbir ahlakının yani cezalandırılma korkusu veya ödüllendirilme ümidi ile bazı eylemlerin yapılması zamanla yerini ceza ve ödül fikrini bir yana iten ahlaki davranışları yapabilme yatınlığına bırakabileceği için yararlı da olabilir. (Aydın 1999: 325). İnsanın tabiatında olumsuz bir takım özelliklerin olduğu ve bunlardan kurtulma isteğinin varlığı herkes tarafından bilinmektedir. Bencillik bu bağlamda ele alınabilecek örneklerden biridir. Bencil olan insanların kendi bencilliklerinden kurtulmalarının tek bir yolundan bahsetmek mümkün değildir. Bu kişiden kişiye ve zamana ve zemine göre değişmektedir. Kişinin bencillikten kurtulmasının yollarından biri de ceza veya ödül olabilir. Dolayısıyla ceza ve ödüle bağlı olarak gelişen ahlaki davranışın ahlaki olmadığı söylemek mümkün değildir. (Aydın 1999: 324-325).

Allah’ın Kur’an’da sunduğu ahlaki önermelerin farklı tarzlarda ifade edilmesi aslında Allah’ın farklı insan tiplerini dikkate alarak kullandığı bir ifade tarzı olarak yorumlanabilir. Kur’an’da azapla tehdit ve uyarmanın içeriği, muhatabın ahlaki seviyesine göre değişiklik göstermektedir. (Güler 2003: 113). İnsanı ahlaki davranışa ya da ahlaklı olmaya teşvik etmenin tek yolu ödül ve ceza olarak belirtilmemektedir. Bu bazen ödül ve ceza yoluyla bazen de Allah’ın rızasını ve sevgisini kazanma yani takva, (16/30, 90; 2/195; 3/134,148; 5/13,42,93; 49/9; 60/8;) Allah’ın dostları (10/62) kavramına yapılan vurgu ile bazen iyilik ve kötülüğün bir olmadığı yönündeki kıyaslama ile desteklenmektedir. İyilik yapanlarla kötülük yapanlar hem bu dünyada he de ahiret hayatında bir olmayacaklardır. Casiye (45/21) İyilik ile kötülük bir olmadığı gibi iyilikler ve kötülüklerde kendi içinde bir değildir (Fussilet 41/34). Ayrıca Allah iyi bir sünnet yani gelenek başlatma ve iyiliğin nedeni olmayı

vurguladığı dikkate alındığında ahlaki eylem hem bireysel hem de toplumsal açıdan daha anlamlı bir zemine taşınmaktadır (Nisa 4/85; Tur 52/21).

c) Önerme Kipinde Gelen Kıssalar

Kıssa; geçmiş toplumların başından geçen ve sonraki nesiller için ibret ve öğüt niteliği taşıyan hikâyelerdir. Kıssalarla anlatım, Kur'an-ı Kerim'de de sıklıkla kullanılan bir üslup tarzıdır. Allah, Kur'an kıssaları insanlara doğru yolu göstermek, güzel ahlak sahibi bireyler olmalarını öğütlemek için etkili bir anlatım yolu olarak kullanmıştır. Kıssaların, doğru ve ibret verici olayları tasvir etmesi, iyi ve kötü toplumların durumundan haber vererek iyileri örnek göstermesi açısından önem taşımaktadır (Kaya 2002: 32).

Kur'an kıssalarında teori ve pratik bir arada sunularak söz konusu olayların pratik hayattaki karşılığı ve örnekleri gösterilerek teorik düzeydeki bilgiler, davranışlara dönüşerek hayat bulur. Kur'an kıssalarının amacı herhangi bir tarihi olayı bütün ayrıntıları ile anlatmak değil, olayı ve söz konusu olayın anlatımı ile iletilmek istenen mesajı vurgulamaktır. Kıssalarda anlatılan olaylar ve ahlaka ilişkin olarak sunulan önermeler hem bilgi vericidir hem de tarihsel bir gerçekliğe sahiptir. Kur'an, anlattığı kıssaların en güzel ve gerçek olduğunu vurgularken (Kehf, 13, Yusuf 18/13; 12/3), sözlü anlatım şekli olan kıssanın ifade gücü ve güzelliğini öne çıkarır (Koç 1995: 130). Kıssalarda anlatılan olaylarda ahlaka ilişkin genel ilkelerden söz edilerek, insanlar örnek tavır ve davranışları yapmaya özendirilmektedir. Dolayısıyla kıssalar dinin vermek istediği mesajı iletmenin güçlü ve dolaylı bir anlatım şekli olarak görülebilir. Bu kıssalar insanın kendi tecrübesinin farklı bir yorumunu içerdiği gibi, insandaki bağlılık duygusunu pekiştiren, belli bir hayat tarzını yansıtan unsurlar da barındırmaktadır (Koç 1995: 128).

Kur'an'da geçmiş milletlerin yaptıkları ve bunların sonuçlarını anlatan kıssalarda ahlaki özellikleri içeren önermelere örnek olarak Lokman ve Şuayb kıssalarını verebiliriz (31/12-19; 7/85-93). Örnekler üzerinden ahlaki davranışlara olan vurguyu ifade etmek konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Lokman kıssasında insanın şükretmesi ve nankörlük etmekten sakınması, özellikle annesinin hamilelik, doğum ve çocuğun yetiştirilmesi sürecindeki sıkıntılar hatırlatılarak ana-babaya iyi davranılması, onlara kol kanat gerilmesi gerektiği, yaptığı her iyiliğin ve kötülüğün hesabını vereceği hatırlatılmaktadır. Ayrıca Lokman oğluna namaz kılmasını, iyiliği önerip kötülüğü önermemesi, sabretmesini, insanları küçümseyip onlara karşı kibirlenmemesini, yürüyüşünde mütevazı, davranışlarında ölçülü olmasını ve alçak sesle konuşmasını tavsiye ederek öğüt vermektedir (31/12-19).

Şuayb kıssasında ise, Hz. Şuayb'ın kavmine bildirdiği ahlaki öğütler şu şekilde ifade edilmektedir. Allah'ı gereği gibi tanıyıp yalnız ona ibadet etmek, ölçü ve tartıda doğru olmalarını ve insanların mal ve eşyalarının eksik verilmemesi gerektiği ve haklarını yemekten sakınmaları, dünyada bozgunculuk çıkarıp dengeyi bozmamaları, insanları doğru yoldan saptırmamaları gerektiğini belirttiği ifade etmektedir. Hz. Şuayb'ın çağrısına kulak vermeyenlerin sonunun vahim olduğu belirtilmekte ve başına gelenler ayrıntılı bir şekilde ifade edilmektedir (7/85-93).

Sonuç olarak kıssaların Kur'an'da kullanılmasının asıl amacı, insanların bu kıssalardan ders çıkarıp ahlaki anlamda kendi bireysel dönüşümlerini gerçekleştirmelerini öğütlemektir. Bu amaçla geçmiş milletlerin yaptıklarını ve bunların sonuçlarını anlatan kıssalarda ahlaki bildirimler içeren önermeler çokça bulunmaktadır.

d) Peygamberlerin Ahlakî Örnekliğine İlişkin Önermeler

İslam dininin üç temel esasından biri nübüvvettir. Vahye muhatap olmaları dolayısıyla Allah'ın mesajını insanlara tebliğ etmek peygamberlerin görevleridir. Bu görevlerinin yanı sıra peygamberlerin insan olmaları yönüyle tebliğ ettikleri mesaja uymaları gerekmektedir. Dolayısıyla peygamberler ilahi mesajı fiilen yaşayıp insanlara örnek olmaktadır. Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed ile sona eren vahiy sürecinde Allah, insanları ahlaki anlamda iyiye ve güzele yönlendirmek, insanları eğitmek için tarihe müdahale etmiştir. Bu süreçte peygamberler, inanan ve inanmayan herkes için rol modeldirler (68/4) ve dinin insan hayatını yönlendiren ve onu eğiterek tarihin etkin aktörü haline getiren gücünün canlı şahitleridirler.

“Dinlerin vahyedilmelerinin temel sebebi, toplumlarda çıkar ilişkilerine dayalı hegemonik yapıyı sökerek ve geleneksel ilişki biçimlerini yıkarak yeni bir yapı oluşturmak ve sağduyu, adalet, özgürlük, hakkaniyet, liyakat gibi temel kavramlar çerçevesinde yeni bir yapı inşa etmektir.” (Düzgün 207, 197). Peygamberler söz konusu yapıyı inşa edebilmek için içinde doğdukları toplumun her türlü dayatmasına isyan ederek tebliğ etmekle görevli oldukları dini anlatmışlardır. Kur'an'da bu durum sıklıkla tekrarlanarak vurgulanmakta ve peygamberlerin yaşadığı tecrübeler üzerinden insanlara ahlaki önerilerde bulunmaktadır. Kur'an, peygamberler içinde özellikle Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in örnekliğini *üsve(tün)* terimi üzerinden kavramsallaştırmaktadır

“İbrahim’de ve onunla birlikte olanlarda sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır” (Mümtehine 60/4,6) ayeti Hz. İbrahim’in insanlığa örnekliğini bildirmektedir⁶. Kur’an’da çeşitli ayetlerde Hz. İbrahim’in sahip olduğu ahlaki özellikle hakkında bilgi verilmektedir. *Hz. İbrahim’in dosdoğru bir peygamber olduğu*, (19/41) *yumuşak huylu* (11/75), *sözüne sadık, vefakâr* (53/37), *nimete şükreden* (16/121), *misafirperver* (11/69;51/25-27) *bir kişi olduğu ifade edilerek inananlara örnek gösterilmektedir*. Hz. İbrahim’in sahip olduğu bu ahlaki özellikler övülerek inanan insanların da onun taşıdığı ahlaki özellikleri taşıması öğütlenmektedir.

Hz. Muhammed’in örnekliği ise “*Kuşkusuz sizden Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah’ı çok ananlar için Allah’ın elçisinde güzel bir örnek vardır*” (Ahzab 33/21) ayeti ile ifade edilmektedir. Ayette kullanılan *usve* kelimesi uyulacak, arkasından gidilecek, örnek alınacak model anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed teorik olarak dini ve dinin pratiği olan ahlaki tebliğ etmekle kalmamış; hayatın bütün alanlarında uygulama ve bütün incelikleriyle kendisinde sergileyen somut bir örneklik sunmuştur (Yazır, VI/76). Hz. Muhammed’in ahlaki olarak insanlar için örnek oluşturduğu ve onun yüce bir ahlak üzere olduğu (68/4) vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed’in müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiği ifade edilerek, onun Allah’a çağırıcı ve insanlara doğru yolu gösteren bir ışık olarak gönderildiği ifade edilmektedir (33/45-46; 34/28).

Ayrıca Kur’an’da hem mü’minlerin hem de Peygamberin birbirlerine şahit yani örnek olması üzerinde de durulmaktadır. Bu bir ayetle ifade edilmektedir:

“*İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi ıhlamlı bir millet yaptık.*”

“*Biz iyi ve kötü günleri, zaferi ve yenilgiyi insanlar arasında döndürür dolaştırırız. Allah bunu imanlarında sebat edenleri belirlemek ve sizden gelecek nesillere örnek kişiler (şahitler) çıkarmak için yapmaktadır.*”

Allah, insanın müminliğini bir iddia olmanın ötesine taşıyıp imanına insanları *şahit* tutacak eylemlerde bulunmasını istemektedir. “*Şahit olmak*, herkesin şahit gösterebileceği kadar tarafsızlığı, güvenilirliği ve hakkaniyet sahibi olmayı ifade ettiği kadar, *müşahede edilecek* eylemlerde bulunmayı, Kur’anın diliyle *salih amel* işlemeyi ve böylece *örnek kişi* olmayı ifade etmektedir” (Düzgün 2012: 13-14).

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Esen, Hz. İbrahim’in İmanı ve Tevhid Mücadelesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.52, Sayı: 2, Ankara 2011, ss.111-128

Sonuç

İnsanın eylemde bulunma sürecine metafiziksel ve teolojik önermelerin katkısı bulunmaktadır. Ahlaka ilişkin metafiziksel önermeler insani bir çabanın ürünü olması nedeniyle ahlakilik bildirmeleri açısından önem taşısa da görecelidirler ve ihbârîdirler yani bilgiseldirler. İnsanı ahlaki eyleme yönlendirmek gibi bir nitelikleri yoktur. Teolojik önermeler ise vahiy kaynaklı olmaları dolayısıyla görece nitelik taşımazlar. Dolayısıyla teolojik önermeler varoluşsal bir nitelik taşırlar; insanı eyleme yönlendirirler ve insanın ilişki içinde bulunduğu varlığın her türüyle olan ilişkisindeki tutumunu belirlemede etkin rol oynarlar. Vahiy kaynaklı olmaları nedeniyle *icabîdirler* yani kendisine kulak veren insana bir yaşam felsefesi ve bir dünya görüşü sunarlar.

Sonuç olarak insanla ilgili diğer konularda olduğu gibi ahlak konusunda da tek bir yaklaşımı benimsemek yerine insanın bütün yetilerini yani; aklını, duygularını, sezgilerini dikkate alan bütüncül bir yaklaşım tarzının benimsenmesi yerinde olacaktır. Varlıkların ve fiillerin iyi ve kötü olarak nitelendirilmesinde insan aklının, duygularının ve sezgilerinin bir bütün olarak işlediği ve bunun sonucuna göre insanın karar verip eylemde bulunduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- *Ana Britanica* (1987). İstanbul : Ana Yay.
- Atay, Hüseyin (1995). *Kur'an'a Göre Araştırmalar V*. Ankara: Semih Ofset.
- Aydın, Mehmet (1981). *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*. Ankara: Ümran Yay.
- (1999). *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Bağdadi, Abdülkahir (1828). *Usulî'd-Din*. İstanbul: Matbaa-ı Devle.
- Bertrand, Alexis (1999). *Ahlak Felsefesi*. Çev. Salih Zeki, Ankara: Seba Yay.
- Cevizci, Ahmet (2002). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yay.
- Cürcani, Seyyis Şerif (1266) *Şerhu'l-Mevakif*. İstanbul: Matbaatu'l Amire.
- Düzgün, Şaban Ali (2001). "Bir Problem Alanı Olarak Metafizik ve Metafiziksel Olamayan Bir Teolojinin İmkânı". *Günümüz İnanç Problemleri*. Erzurum: 9-27.
- -----, (2007). "Modem Uygarlığın Çatışmacı Doğasını Besleyen Kökler" *Ay Vakti*. Yıl: 7, Sayı: 82-83-84, Ankara.
- -----, (2011). "Bilgi", *Sistemik Kelam*. Ankara: Ankara Ü. Uzaktan Eğitim Yay.
- -----, (2012). *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*. Ankara: Lotus Yay.
- Esen, Muammer (2011). "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.52, Sayı: 2, Ankara: 111-128.
- Gazali, Ebu Hamid (1119). *Tehâfütü 'l-Felâsife*. Kahire: Daru 'l Maarif.
- Güler, İlhami (2003). *Güler, İman Ahlak İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yay.

- Hanbel, Ahmed bin (1313). *Müsned* Mısır: Matbaatu'l Meymeniyye.
- Heidegger, Martin (2009). *Metafizik Nedir?*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- İbn Haldun (1954). *Mukadime*. Çev. Z. K. Ugan, Ankara: Maarif Vekaleti.
- İbn Manzur (1119). *Lisanu'l-Arab*. Kahire. Daru'l Maarif
- Kant, Immanuel (2009). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev. İonna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- Kaya, Remzi (2002). *Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri*. Uludağ Ü. İ. F. D. Cilt: 11, Sayı:2, Bursa.
- Koç, Turan (1995). *Din Dili*. Kayseri Rey Yay.
- Kuçuradi, İ. (1999). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- -----, (2010). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- *Kur'an-ı Kerim*
- Özlem, Doğan (1991). *Mantık*. İstanbul: Ara Yay.
- Özsoy, Ömer ve İlhami Güler, (1997). *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr Yay.
- Russell, Bertrand (1972). *Neden Hıristiyan Değilim*. Çev. Ender Gürol, İstanbul: Varlık Yay.
- Saruhan, Müfit Selim (2005). *İslam Ahlak Felsefesinde Bilgi ve Hürriyet*. Ankara
- Yazır, Elmalılı Hamdi (trrsz). *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yay.